

Костянтин Тищенко

ДО ЕТИМОЛОГІЇ ЕТНОНІМА КІМЕРІЙЦІВ

Історична активність кімерійців припадає на VIII–VII ст. до н.е., коли вони двома потоками вдерлися до Малої Азії через Босфор і Кавказ під тиском скіфів з Причорномор'я [Артамонов 1974, 19]. У письмовій історії ім'я кімерійців з'являється у формі gimigai близько 720 р. до н.е. у зв'язку із зруйнуванням ними Ванського царства (Урарту). Зазнавши 678 р. поразки від Асирії, вони згодом неодноразово згадуються як її військові найманці. Відновлена внаслідок залучення східних і грецьких джерел, де вони відомі як кімери [Дьяконов 1956], подальша їх історія постає у такому вигляді. Спільно з потерпілими від них урартійцями і ще якимось народом кімери в 676–674 рр. зруйнували Фригію. Це стурбувало Асирію, до якої згодом звернулися по допомогу проти кімерійців Лідія на заході і Табал на сході Малої Азії (660 р.). Цар Лідії Гиг (Гуггу) загинув у битві з кімерами 654 р., а його столиця Сарди була ними взята й пограбована. У 640-х рр. Асирія, нарешті, прийшла на допомогу Лідії, відрядивши проти кімерів своїх найманців скіфів на чолі з їхнім царем Мадієм. Переможені кімери були включені до складу Лідії та поселені в Кападокії, звідки й далі чинили наскоки та грабували сусідів.

Після тривалих скіфських війн у Західній Азії мідійці 594 року підступно знищили царів скіфів. Тоді позбавлені своїх вождів скіфські загони відступили до колись переможених ними кімерів і разом з ними стали чинити опір мідійцям з лідійських земель. У 590 р. Лідія відмовилася видати Мідії своїх войовничих кімерів і скіфів, що призвело до війни між двома країнами. Дата її припинення на шостому році точно відома завдяки Геродоту, який пише про сонячне затемнення під час битви [Геродот 1993, 1, 74], що було витлумачено як небесний знак для припинення кровопролиття. За сучасними астрономічними обчисленнями це сталося 28 травня 585 р. до н.е. [Геродот 1993, 432; Артамонов 1974, 34]. Лідія була змушена прийняти продиктовані Мідією та її спільником Вавилоном умови миру, за яким скіфи і кімери мали повернутися звідки прийшли, тобто до Причорноморських степів. Скіфи таки повернулися, кімери ж по дорозі осіли й розчинилися в сусідніх народах.

Питання атрибуції реальних археологічних культур Причорномор'я VIII ст. до н.е. історичним кімерійцям вважається в археології одним з найскладніших [Артамонов 1974; Лесков 1981]. Їм приписують різні пам'ятки бронзової доби, переважно у східному Криму, де вони були знані найдовше, проте спроби довести кімерійську приналежність робилися мало не усіма відомими культурами Причорномор'я.

Оскільки від початку I тисячоліття до н.е. об'єктивно знову посилюються ослаблі в пізньосабатинівський час традиційні зв'язки зрубних племен Причорномор'я з Надволлям [Лесков 1981, 65], є спроби обґрунтувати східне походження кімерійців із залученням таких історичних аргументів:

1. Слово *sakā* “скіф” давньоперських написів в акадській частині відповідає слово *gimigri* “кімер, скіф”; скіфи вважаються “синами кімерів” також і в “Таблиці народів” – частині Біблії, написаній у VIII ст. до н.е.

Однак з часом слово *gimigri* стало взагалі єдиною назвою для всіх північних войовничих народів: пор. вірм. *gmig* “могутній”, груз. *gmigi* “богатыр, велет, герой”, осетин. *gumigu, gumeri, gaemiri* “велет, ідол”, – аж до слов. *коумирь/ь* – просто “ідол” [Попов 1972; Стрижак 1988].

2. Іранськими вважаються імена трьох згадуваних вождів кімерів – Теушпа, Тугдамме (у Плутарха він – Лугдамме [Марій, XI]) і його сина Сандакшатру.

Проте на певній стадії існування кімерійців їхні вожді могли бути й іншоетнічного походження (пор. пізніших князів “русів” зі скандинавськими іменами у Костянтина Багрянородного).

3. Чимало античних авторів (Калімах, Страбон, Аполоній) часто не розрізняють або плутають кімерів і скіфів.

Проте це могло статися як внаслідок географічної та історичної близькості обох народів, так і периферійного положення Причорномор’я в античному світі.

4. Окремим спробам ототожнити кімерів з таврами Криму заважають докорінні розбіжності в поховальних обрядах та прикрасах [Лесков 1981, 81], а очевидні кавказькі риси в гіпотетично пізньокімерійських коб’яковських пам’ятках пояснюються пізніми культурними локальними впливами [Лесков 1981, 104].

З іншого боку, існують численні й також вагомі свідчення західних – балканських і центральноєвропейських – зв’язків і аналогій як у матеріальній культурі історичних кімерів, так і в конкретних археологічних культурах Правобережної України, Пониззя Дніпра і Криму.

1. За грецькими джерелами кімери не справляють враження географічно відділеного народу: Геродот не просто згадує їх, він регулярно описує різноманітні історичні події за їх участю [Геродот 1993, I, 6, 15, 16, 103; IV, 1, 11–13; VII, 20].

2. Завершальні події кімерійської історії у Причорномор’ї Геродот пов’язує з його заходом – Подністров’ям [Геродот 1993, IV, 11]. Саме західному напрямку відступу кімерів зі степу відповідають і знахідки найпізніших кімерійських поховань (VII ст.) у Болгарії [Лесков 1981, 94].

3. У Європі від часів античності відомі спільні походи кімерів і фракійців у IX–VIII ст. до Західної Анатолії: посилаючись на давніші джерела, про це пише Страбон [Географія, I, 2, 9; 3, 21; III, 2, 12; XI, 2, 5; XIII, 4, 8; XIV, 4, 40]. У хронологічній системі Мюлера – Карпе (1959 р.) навіть виділено спеціальний франко-кімерійський період – археологічні комплекси Регельсбрун, Штілфілд, Кошкосег, Чернотин.

4. Бесарабський клад з Бородіна, який, найвірогідніше, пов’язують з кімерійцями, багатий на мікенські речі, а циклопічна конструкція царського кургану в Пантикапеї (Керч) має численні спільні риси з егейськими будовами [Mansuelli 1967, 2, 216].

5. Безвідносно до етноісторичної атрибуції археологічних культур за даними металографічного аналізу всі бронзові вироби попередників скіфів на Правобережжі Дніпра, в Таврії та Криму зроблені з металу європейських рудних

джерел, – на відміну від східних культур, метал яких походив з уральських і кавказьких родовищ [Черных 1972, 105, карта].

Вже й без того непросту картину ускладнює мовна подібність назв понтійських кімерів і германців-кімврів. Ще в античні часи на цій підставі їх отожднювали Посидоній Апамейський, Діодор Сицилійський, Страбон, Плутарх [Стрижак 1988, 24]. Ці автори жили під час або після приборкання Римом нападів германського племені кімврів, мешканців Ютландії, відомої античному світові під засвоєною від греків назвою *Chersonesus Cimbricus*. З ними не погоджувалися Сенека, Пліній Секунд, Тацит, які вважали кімерів понтійських і кімврів германських різними народами. У полеміці Страбон апелював, зокрема, до авторитетних згадок про кімерів в Іліаді та Одиссеї, тобто ще за 600–700 років до появи історичних кімврів. Як показував уже в наш час французький еллініст V. Bérard, за рядом ознак текст Одиссеї є вірогіднішим, порівняно з Іліадою, письмовим джерелом, створеним наприкінці VIII ст. до н.е., очевидно, на основі якогось перипла (оповіді про подорож), імовірно, фінікійського мореплавця. Проте залишається фактом, що в обох поемах є згадки про кімерів. В Одиссеї детальніше говориться про місто і країну кімерів – недвозначно на півночі Європи, де вони “хмарою й млою повиті”, де сонце світить лише зрідка і триває довга ніч [Гомер 1963, IX, 12–19]. На підтримку цих відомостей з Одиссеї Страбон пише: “А що він (Гомер) знав їх (кімерів) – це доводять хронографи, які відносять вторгнення кімерів до часу невдовзі перед ним або до його часу” [Географія, I, 2, 9]. Крім того, зі східних джерел відомо, що кімери були “вогняноокі та русяві” [Капанця 1975, 305].

В інших місцях Страбон ототожнює кімерів з фракійським племенем треврів [Географія XII, 7; XIII, 1, 8], що виглядає слушним у світлі теперішніх відомостей про існування франко-кімерійської культурної єдності. Проте сучасна наука йде глибше, вказуючи на кельтіберійське походження треврів [Robert 2, 1797]. З іншого боку, “кельтський слід” веде також і до кімврів: Г. Мансуеллі наголошує на потужній кельтизації цього германського племені – переважно кельтськими були імена їх вождів, кельтськими були зброя, прикраси, посуд [Mansuelli 1967, 2, 215].

На чисто формальну подібність етноніма кімврів до відомого від VIII ст. н.е. (sis!) імені кельтського народу, що говорить кімр(ій)ською або кімбрською мовою, вказує О. Стрижак [Стрижак 1988, 23], хоча й не наводить якихось дотичних міркувань і не говорить прямо, що йдеться про сучасних валлійців.

Таким чином, кельти виявляються причетними як до германців кімврів, так і до понтійських кімерів, що спонукає до ближчого розгляду їхніх мовнокультурних зв'язків. До ширшої теми кельто-іранських контактів звертався вже згаданий Г. Мансуеллі. Аналізуючи духовні джерела мистецтва кельтів, цей дослідник називає поряд з потужною латенською традицією та греко-італійськими впливами третій органічний складник їхнього художнього натхнення – найближче споріднений їм іранський світ [Mansuelli 1967, 2, 296]. До розючих збігів у кельтів та іранців належать і спільне образотворче бачення світу, і однаковий смак до розкошів, декоративних надмірностей та поліхромії. Чіткі контури зображень, їх підкреслена рельєфність, схильність акцентувати очі й роти зобра-

жених живих істот при одночасному узагальненні пластики тіла – ось очевидні збіги кельтської та іранської художньої традиції [Mansuelli 1967, 2, 298, 299, 306]. Зіставлення карт № 24 і № 43 цієї ж праці унаочнює як напрями міграційних потоків гальштатських попередників історичних кельтів з Європи до Малої Азії в кімерійську добу (VIII ст. до н.е.), так і збереження цих напрямів у наступну, вже безперечно кельтську історичну епоху. Тим самим ці карти дають уявлення про тисячолітню спадковість центральноєвропейської культурної області, про стабільність відцентрових етнокультурних потоків з неї і, нарешті, про можливі шляхи включення до кімерійської культурної традиції згаданих егейських впливів.

Названі раніше факти кельто-кімврських контактів уявляють їхню однобічну спрямованість. Щодо східних векторів самих кельтів, то ближчий розгляд дозволяє виявити тут цілу низку якихось дуже давніх зв'язків і східних впливів:

1. Винятковою для європейських народів є геральдична тварина Уельсу – крилатий “дракон” з лев'ячим торсом, дзьобом, рогами, колючим гребенем на шиї та вістрям на кінці хвоста, – який аж до перелічених деталей відповідає одному з чотирьох типів фантастичних грифонів Близького Сходу, зображення яких потрапили до Європи через імовірне скіфське та грецьке посередництво.

2. Проте таке запозичення геральдики могло бути наслідком і прямого контакту: про безпосереднє знайомство давніх кельтів з Месопотамією свідчить, наприклад, факт кельтського посольства до Вавилону 324 року до н.е. – за часи перських походів Олександра Македонського [Mansuelli 1967, 1, 269].

3. За даними сучасного історичного мовознавства, центральноєвропейська група індоєвропейських мов (у складі якої була й майбутня протокельтська гілка) у якийсь період свого розвитку була у близьких стосунках з найбільш східною з-поміж індоєвропейських тохарською групою. Саме у I тисячолітті до н.е. тохарська мова вже була історично засвідчена у Сіньцзяні, і запозичення з неї саме тоді вже проникали до китайської мови [Орлова 1980, 31]. Ї

4. Особливо яскравим аргументом на користь доісторичних східних мовних контактів кельтів є дуже давня кельтогерманська назва верхового коня з доведеною східноазійською етимологією. Йдеться про давньоірл. *mag*, валл. *magh*, гальське *MARCAN*, а також англ. *mare* (середньоангл. *māre* (XII ст.), давньоангл. *mūre* *tearh*), нім. *Mähre* “шкапа” (нідерл. *merrie*, середньонім. *mer(ri)e*, давньогерм. *mag(i)ha*, давньоісл. *Megg* – з прагерман. **magXaz* “кінь”) [Concise... 1996, 281–282], – з рядом похідних аж до давньовірл. *magah-scalc* “конюх”, звідки фр. *maréchal* “маршал”. Вихідну кельтогерманську праформу, з якої закономірно виводяться засвідчені форми германських і кельтських мов, Й. Покорні 1959 року реконструював як **mark^[h]o-*. Ще 1952 року А. Майє звернув увагу на те, що це слово не має відповідників в інших давніх індоєвропейських діалектах і, отже, мусить розглядатися як запозичення. Імовірно першоджерело виступає в алтайських мовах у вигляді **mog-* (монг. *mogin*, *mōgin*, тунгусо-маньчжур. *tuigín*), причому можливі зменшувальні форми **mog-qa*, **mog-kin* з задньоязиковим проривним у суфіксі, який відповідає аналогічному *k/X* кельтських і давньогерманських слів [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 554]. Час запозичення цього алтайзму до європейських мов – I тисячоліття до н.е. [Новикова 1972, 67 і наст.] – виключає можливість появи його в кельто-германському середовищі з мови гунів

при переселенні народів у перші століття нової ери [Гамкрелідзе, Иванов 1984, 555]. Про давність слова, зокрема, у валлійській мові говорить наявність у ній значного словотвірного гнізда похідних: *marchog* “вершник”, “лицар”; *marchwellt* “буйна трава, паша для коня” (від *march* + *gwellt* букв. “кінь-трава”) і навіть *marchogaeth*, *marchosáu* “гарцювати, їхати верхи”. При цьому для коня у валлійській мові наявні й інші назви: *ceffyl*, *cel* “кобила, лошиця”, і загадкове *caseg* “лошиця” [Evans, Thomas 1990].

Один час вважалося, що споріднене слов'янське слово *тегін* (укр., білор., рос., польськ. – *mieczyn*) “кладений жеребець” являє собою давнє германське запозичення, проте практично повна звукова тотожність з монгольською формою, як і пізня перша письмова фіксація (близько 1500 р.) свідчать на користь прямого запозичення за доби монгольського панування [Фасмер 1967, II, 604].

5. У світлі всіх окреслених тут лише в найзагальніших рисах багатограних контактів кельтів і їх впливу на сусідні народи нам видається вартою уваги гіпотеза про дійсну пов'язаність, а не випадковий звуковий збіг, етнонімів усіх трьох народів: понтійських *cimmeri* (грецьк. ΚΙΜΜΕΡΙΟΙ), германських *cimbri* (грецьк. ΚΙΜΒΡΟΙ) і кельтських *Сутгу* “валлійці” (однина *Сутгò* “валлієць”, назва країни *Сутгу* “Уельс”, *Сутгаег* “валлійська мова”; пор. також назви географічно суміжних об'єктів *Cumbria*, *Cambrian Mountains* etc. Відомо, що в XVII ст. *sambrian* (а раніше – *samber*) означало просто *welsh*, тобто “валлійський”. Назви *Sambria*, варіант – *Cumbria*, являють собою латинізовані форми валлійської самоназви *Сутгу* “Уельс” [Concise... 1996, 59]. Етимологія цих слів дістала сучасну наукову аргументацію лише в останні роки: вважається, що вони походять від давньокельтс. **kombrogēs*, яке включає морфемі **kom-* “разом” і **brog-* “край, область” [там само]; – пор. *brō* “область, край” у сучасних валлійській та бретонській мовах. Таким чином, первісне значення етноніма – щось на зразок “співкраїни”, “співмешканці краю”, фактично – “земляки”. В такому разі виходило б, що цей етимон не має у своєму змісті якоїсь конкретної етнічної орієнтації, і не могло б сприяти переходу такої назви на інше, неспоріднене плем'я (аналогічно, наприклад, до арабо-іранського *رُودِ رُودِ* “родич”, яке масово поширилося в слов'янському середовищі як *кум* “названий родич, кум”). Промовиста семантика валлійських слів, однокореневих до *сутгò* “валлієць”: це *сутгуд* “брати, приймати”, *сутгавд* (pl.-*odyr*) “товариш”, *сутгòдор* “член спілки”, *сутгòдогіаєт* “спілка, товариство” [Spurrell 1996, 54–55].

Варто зауважити, що закінчення сучасної валлійської форми однини *сутгò* може прояснити наявність у грецьких формах множини відповідних етнонімів саме *-oi*. З іншого боку, германський етнонім, як і ороніми, зберігають ще кореневий анлаут *b/V-*, уже втрачений в сучасній самоназві валлійців-кельтів, але, судячи з наведених вище латинізованих форм, наявний у давньокельтській основі.

Викладені аргументи дають достатньо підстав до прийняття кельтської етимології не лише для самоназви валлійців-кімрів, але й для імен кельтизованих германців-кімврів та кельтизованих ірано-фракійців кімерів. Перед іншими аргументаціями (див., зокрема, етимологію О. М. Трубацова з коментарем) [Стрижак 1988, 24–27] запропонована нами має ряд переваг як у мовному, так і в культурно-історичному плані. Таким чином, безвідносно до далеких від остаточного

розв'язання проблем археологічної та етнічної атрибуції кімерійців, запропонована тут центральноєвропейська етимологія їхнього етноніма виглядає достатньо мотивованою.

ЛІТЕРАТУРА

- Артамонов М. И. Киммерийцы и скифы.* Москва. 1974.
- Гамкрелидзе Т. В., Иванов В. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы.* Тбилиси. 1984.
- Геродот. Історії в 9 книгах / Переклад і коментар А. О. Білецького.* Київ. 1993.
- Гомер. Іліада / Переклав Борис Тен.* Київ. 1978.
- Гомер. Одиссея / Преклав Борис Тен.* Київ. 1963.
- Дьяконов И. М. История Мидии с древнейших времен до конца IV в. до н. э.* Москва – Ленинград. 1956.
- Капанцян Г. А. Историко-лингвистические работы.* Т. 2. Ереван. 1975.
- Константин Багрянородный. Об управлении империей.* Текст, перевод, комментарий. Москва. 1991.
- Лесков А. Н. Курганы, находки, проблемы.* Москва, 1981.
- Новикова К. А. Названия домашних животных в тунгусо-маньчжурских языках // Исследования в области этимологии алтайских языков.* Ленинград. 1972.
- Орлова С. Индоевропейцы. Кто они, откуда они? // Знание – сила.* 1980. №2.
- Попов А. И. Названия народов СССР.* Москва. 1972.
- Стрижак О. С. Етноніми Геродотової Скіфії.* Київ. 1988.
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка.* Т. II. Москва. 1967.
- Черных Е. Н. Металл. Человек. Время.* Москва. 1972.
- Concise... Concise Dictionary of English Etymology / Ed. T. F. Hoad.* Oxford. 1996.
- Evans H. M., Thomas W. O. Y Geiriadur Bach.* Caeridd. [1990].
- Kiss L. Földrajzi nevek etimológiai szótára.* Budapest. 1980.
- Mansuelli G. Les civilisations de l'Europe ancienne.* Paris. (=Civilisatiile Europei vechi. Vol. 1–2. Bukurești, 1978). 1967.
- Müller-Karpe H. Beitrage zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen.* Berlin. 1959.
- Robert 2. Le petit Robert. Dictionnaire universel des noms propres.* Paris. 1988.
- Spurrell. The Collins Spurrell Welsh dictionary.* Glasgow. 1996.

